

Marek Hrubec, Martin Kopecký (eds.)

NOVÁ VĚDECKÁ ÉRA?

Od byrokratické komerce
ke kreativě ve veřejném zájmu

NOVÁ VĚDECKÁ ÉRA?

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Marek Hrubec a Martin Kopecký (eds.)

NOVÁ VĚDECKÁ ÉRA?

Od byrokratické komerce
ke kreativě ve veřejném zájmu

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

Recenzenti:

Doc. PhDr. Ladislav Hohoš, CSc.

PhDr. Jiří Loudín, CSc.

© Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., 2021

Copyright © Joe Feinberg, Anke Grotlüschenová, Radim Hladík,
Marek Hrubec, Martin Kopecký, Martin Profant, Stanislav Štech,
Emil Višňovský, 2021

Cover Art © Žaneta Kortusová, 2021

Czech edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2021

ISBN 978-80-278-0029-2 (print)

ISBN 978-80-278-1070-3 (ePub)

ISBN 978-80-278-1071-0 (mobi)

ISBN 978-80-278-1072-7 (pdf)

Obsah

Úvod	7
Marek Hrubec a Martin Kopecký	
Akademická produkcia poznania a jej hodnotenie	14
Emil Višňovský	
Jak se proměnil akademický svět pod tlakem na výkon a vykazování	26
Stanislav Štech	
Proti grantům	39
Joe Feinberg	
Závislost na GAČRu: Projektové dedikace publikačních výsledků z perspektivy vědních oblastí	60
Radim Hladík	
Politika, vzdělávání a výzkum – varianty těsných a napjatých vztahů	72
Martin Kopecký	
Co mlel český kafemlejek aneb jak je důležité mítí Humboldta	82
Martin Profant	
Kritické humanitní a sociální vědy. Od lokální interní kritiky k transnacionální strukturální změně	96
Marek Hrubec	
Politická gramotnost a globální kompetence	111
Anke Grotlüschenová	
Seznam literatury	141
Informace o autorech	152
Summary	153

Úvod: Od byrokratické komerce k vědecké kreativitě ve veřejném zájmu

Marek Hrubec a Martin Kopecký

Tato publikace se věnuje kritice a vysvětlení byrokraticky a komerčně deformovaného pojetí vědy a jejích institucí v posledních desetiletích a mapování alternativních možností pro novou vědeckou éru. Reflektuje současné diskuse ve skupinách vědců, univerzitních pedagogů a různých skupin občanů s cílem více otevřít tyto debaty dalším účastníkům ve veřejném prostoru. Impulzem pro naše diskuse byla skutečnost, že se neoliberalní a následné ordoneoliberalní (viz níže) pojetí vědy již podařilo novými normami v České republice omezit. Konkrétně byla díky úsilí mnoha lidí přijata především nová kritéria *Metodiky hodnocení výzkumných organizací a programů účelové podpory výzkumu, vývoje a inovací (M17+)* a prosazen nový zákon, který začal platit v únoru 2020.¹ Jelikož však pandemie přišla ve stejný čas jako nový zákon, v akademických institucích převládala setrvačnost a v různých institucích se odlišnými způsoby více či méně reprodukuje, ale i překonává předchozí přístup k vědě. Ustavování nové vědecké éry je patrně během na delší trať a bude muset být transnacionální záležitostí, neboť problém není jen českým specifíkem, ale také předmětem mnoha sporů v Evropě, Severní Americe a některých dalších částech světa.

Hned na začátku je třeba zdůraznit, že v této publikaci se věnujeme pouze humanitním a sociálním vědám, neboť

¹ Zákon č. 50/2020 Sb., kterým se mění zákon č. 130/2002 Sb., o podpoře výzkumu, experimentálního vývoje a inovací z veřejných prostředků a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o podpoře výzkumu, experimentálního vývoje a inovací), ve znění pozdějších předpisů.

přírodní a technické vědy mají svá specifika. Jistě ale mají některé společné body s naším tématem, včetně pojetí vědy obecně, kterému se zde věnujeme. Jejich tematizace však vyžaduje zvláštní pozornost v samostatném pojednání. Tato kniha má svůj rámec, který vyplývá z návaznosti na předchozí akce,² a volně navazuje na práce vydané nejen v zahraničí,³ ale také v Česku a na Slovensku,⁴ které se tématu věnovaly a v mnoha ohledech přispěly k jeho objasnění.

² Navazujeme na diskuse na videokonferenci *Věda a její hodnocení: zkušenosti a začátek nové éry* organizované v rámci Akademie věd 16. dubna 2020 a na online panelovou diskusi *Nová vědecká éra?* konané 19. ledna 2021 s účastníky z Akademie věd ČR, Slovenské akademie věd a Univerzity Karlovy. Budeme rádi, když se do dalších diskusí zapojí i jiní účastníci. Zatímco na těchto akcích jsme se věnovali konkrétním výše uvedeným překážkám realizace současné vědy, v této knížce bychom se naopak rádi více dotkli základů, které umožňují hlubší diskuse, jež nám dosud připadaly málo zakotvené.

³ Z více zahraničních pramenů k řešenému tématu lze jmenovat například: Slaughter, S.; Leslie, L. *Academic Capitalism: Politics, Policies and the Entrepreneurial University* (Baltimore: The John Hopkins University, 1997); Slaughter, S.; Rhoades, G. *Academic Capitalism and the New Economy* (Baltimore: The John Hopkins University, 2004); Readings, B. *The University in Ruins* (Cambridge: Harvard University Press, 1997); Aronowitz, S. *The Knowledge Factory: Dismantling the Corporate University and Creating True Higher Learning* (Boston: Beacon Press, 2000); Giroux, H. A. *Neoliberalism's War on Higher Education* (Chicago: Haymarket Books, 2014); Heller, H. *The Capitalist University: The Transformations of Higher Education in the United States since 1945* (London: Pluto Press, 2016). S ohledem na jeho vliv v českém prostředí je nepominutelný K. P. Liessmann, zejména jeho publikace *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění a Hodina duchů. Praxe nevzdělanosti. Polemický spis* (Praha: Academia, 2008, respektive 2015).

⁴ V českém a slovenském prostředí můžeme zmínit například:

Komerční a byrokratická deformace akademické sféry vychází z neoliberálních imperativů rozvíjených v okcidentálních zemích od konce sedmdesátých a na začátku osmdesátých let, jež se v akademických institucích v různých zemích začaly uplatňovat především kolem roku 2000, přestože právní kodifikace těchto trendů přišla někde o trochu později, například v Česku roku 2008. Navzdory tomu, že tyto tendence byly nejprve spojovány s privatizačními snahami o odmítání vládních zásahů, po globální ekonomické krizi začaly být v řadě zemí účelově prosazovány korporacemi spolu s vládami pomocí státu, tedy způsobem, pro nějž se používá například označení ordoneoliberalismus⁵. Ještě komplexnější a nepřehlednější situace byla vytvořena nástupem populistických stran a hnutí v různých zemích.

Uvedená deformace akademického prostředí způsobila celou řadu problémů, jež uvádějí do vzájemných sporů jednotlivce i celé instituce v Česku a v mnoha dalších zemích. Snahy o transformaci vědce v podnikatele ve vědě, který si musí získávat finance prostřednictvím grantů a jinými způsoby,

Višňovský, E. *Veda jako sociokultúrna praktika* (Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2019); Strouhal, M.; Štech, S. (eds.). *Vzdělání a dnešek* (Praha: Karolinum, 2016); Kopecký, M. *Vzdělávání dospělých mezi politikou, ekonomikou a vědou* (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013); Balon, J. „Jak se privatizují ideje: Neoliberální režim vědění a jeho přivlastnění postmoderního obrazu světa.“ *Sociologický časopis* 50/5 (2014), s. 713–734; Stöckelová, T. *Nebezpečné známosti. O vztahu sociálních věd a společnosti* (Praha: SLON, 2012); Dvořáková, V.; Smrčka, J. *Lesk a bída vzdělávání: vysoké školství jako zrcadlo české společnosti v časech volného trhu* (Praha: Universum, 2018); Vostal, F. *Accelerating Academia: The Changing Structure of Academic Time* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016). Dále viz především stati v časopisu *Teorie vědy*.

⁵ Ordo = latinsky řád; ordoneoliberalismus = státním řádem prosazovaný neoliberalismus.

způsobuje silnou závislost na projektovém financování, které přestalo být jen dobrovolným doplňkem. To s sebou přináší výrazné omezení vědecké činnosti kvůli nutnosti věnovat se různým byrokratickým časovým limitům stanoveným grantovými harmonogramy. To rovněž vyžaduje normativní přizpůsobení (včetně politického) grantovým hodnotícím panelům. Další dimenzí této otázky bylo, a do jisté míry v řadě institucí stále je, přeceňované unifikované hodnocení výsledků vědy, včetně veřejných institucí, podle kritérií časopiseckých databází vlastněných v hlavních případech privátními firmami. Dalším rozměrem je predátorství velkých zahraničních nakladatelských domů, které si přivlastňují nemalý zisk pramenící z publikování textů napsaných také v institucích placených z veřejných financí. Tím sice výčet problémů nekončí, ale na úvod to stačí.

Místo realizace mnoha fragmentovaných pouze několikaletých grantových projektů by se měl klást opět důraz na dlouhodobé institucionální financování veřejných institucí: Akademie věd, univerzit a dalších institucí. V současné globální době to samozřejmě vyžaduje silnější mezinárodní a transnacionální platformy těchto organizací. Posun směrem k vědecké kreativě ve veřejném zájmu ovšem vyžaduje redefinici pojetí vědy, jež je elitářsky uzavřeno potřebám, které vyjadřuje obyvatelstvo. Nestačí se však přitom jen formálně deklaratorně odkazovat na možnosti občanů a občanské společnosti zapojit se do tohoto procesu, jako tomu bylo od devadesátých let, kdy reálně byla moc občanů fragmentována a umenšována silnějšími ekonomickými a byrokratickými strukturami, které deformovaly rovněž vědu. Vyžaduje to naopak vytváření komplexních institucionálních předpokladů rozvíjení propojených místních a globálních aktivit vědců i občanů.

Do této knížky přispěli autoři ze střední Evropy, konkrétně z České republiky, ze Slovenska a z Německa. Nejvíce článků je od českých autorů, neboť cílíme na lokální podmínky. Tyto

otázky jsou nicméně rozebírány v širším evropském a obecněji západním kontextu, jelikož analyzované problémy se v posledních desetiletích přelévaly především z USA do ostatních zemí severoatlantického prostoru a některých dalších oblastí světa. Proto jeden z autorů vysvětluje také svoji zkušenost z USA, odkud původně pochází.

Publikace sestává z osmi článků, jež jsou spolu tematicky provázány, nicméně je lze rozdělit do čtyř částí. První část, zastoupená dvěma články, uvádí obecněji do tématu a vymezuje jeho prostor. První z nich napsal Emil Višňovský z Ústavu výzkumu sociální komunikace Slovenské akademie věd a z Katedry filozofie a dějin filozofie Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, který má nedávnou zkušenost také z pozice místopředsedy Slovenské akademie věd. Ve svém článku se kriticky věnuje proměně akademické produkce poznání v moderní době s akcentem na transformaci vědecké práce, institucí a jejich hodnocení od začátku období neoliberálního kapitalismu do dneška. Druhý příspěvek toto téma specifikuje rozbořením právě této doby, konkrétně analýzou proměny akademického prostředí pod tržním tlakem na výkon a tomu odpovídajícího vykazování výsledků akademické práce. Toto pojednání pochází z pera Stanislava Štecha z Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, který čerpá své poznatky rovněž ze svého působení, kdy byl prorektorem této univerzity.

Druhá část knihy obsahuje dva články, které na základě své vlastní zkušenosti a teorie vědy napsali Joe Feinberg a Radim Hladík z Filozofického ústavu Akademie věd ČR. Mapují problematické důsledky tohoto pojetí vědy na jeden jeho důležitý aspekt, konkrétně na finanční zajištění vědecké práce prostřednictvím grantů. Očekávání získání grantů má závažné negativní dopady na talentované vědce, kteří nejsou fundraisery. V současném systému jsou proto více oceňováni finanční „vědečtí“ manažeři před vědci. Závislost na grantových agenturách je dobře patrná na dedikacích publikačních výsledků.

Třetí část knihy se zabývá dopady upadajícího akademického prostředí na vzdělávání a na jeho vztahy k výzkumu. Martin Kopecký z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Martin Profant z Filozofického ústavu Akademie věd ČR ukazují těsnou provázanost s problematickými politickými tlaky v oblasti výzkumu, hodnocení vědy a vzdělávací politiky. Do nedávna uplatňované hodnocení tzv. kafemlejnku má stále svá přetrvávající chapadla, jež nadále částečně produkují provoz na vědeckých a pedagogických institucích. Autoři probírají varianty vztahu mezi politikou a vědou a v těchto souvislostech komentují možnosti kriticky zaměřeného výzkumu ovlivňovat politiku.

Marek Hrubec z Filozofického ústavu Akademie věd ČR a Anke Grotluschenová z Pedagogické fakulty Univerzity Hamburk v poslední, čtvrté části publikace směřují od kritiky a vysvětlení současného nevyhovujícího stavu v akademickém světě k potenciálním alternativám. Snaží se propojit dílčí témata a artikulovat potřebný širší tematický okruh pro další diskuse. Ukazují, že zakotvení humanitních a sociálních věd v interní kritice, jež čerpá ze zdola z kritické demokratické participace v lokální pospolitosti, se musí vyrovnat s externí kritikou, jež interní podmínky přesahuje. Pro rozvinutou participaci občanů a vědců je přitom nutná strukturální transformace současných společenských institucí, bez nichž se participace fragmentuje. V současné globální době to znamená například institucionální zvládnutí vzdělávání občanů k politické gramotnosti v oblasti získání globálních kompetencí, jež jim umožní realizaci lokálního i globálního občanství. Globální politická gramotnost by měla občanům umožnit demokratický výkon moci při překonávání transnacionálních ekonomických a dalších tlaků.

Uvedené čtyři části publikace (identifikace deformované proměny akademického prostředí, granty, vzdělávání, otevření prostoru alternativám) jistě nevyčerpávají všechny tematické okruhy, s nimiž se v degradovaném akademickém prostředí v systému akademického kapitalismu v posledním období

setkáváme. Nicméně snad budou vhodným příspěvkem do veřejné debaty,⁶ jež by měla postupně napomoci redefinovat nová kritéria kladená na smysluplnou vědu, s ní spjaté vzdělávání a jejich hodnocení. Záměrem je mapovat témata a otázky, které se na akademických institucích začaly skutečně diskutovat a které jsou spojeny s potřebami občanů a veřejným zájmem. Společně by se tak mohlo dospět k větší krystalizaci názorů. Doufáme, že kritické humanitní a sociální vědy nebudou v dalším období marginalizovány a získají ve veřejné sféře větší význam, aby budoucí vývoj nemusel směřovat k různým formám disentu či exilu.

⁶ Přestože články v této knížce naplňují požadavky na odborné články, jejich hlavním cílem je přispět k veřejné debatě, především v akademické sféře.

Akademická produkcia poznania a jej hodnotenie

Emil Višňovský

Úvod

„Vzdelanostná“ (respektive „znanostná“, „vedomostná“, „poznatková“) spoločnosť je charakteristika súčasnej doby a kultúry, v ktorej „epicentre“ diania je zvlášť akademická sféra (Akadémie vied a univerzity) ako kľúčový aktér tvorby spoločenského bohatstva. Táto problematika si vyžaduje kritickú postdisciplinárnu analýzu. Kým vo svete sa už desaťročia takýto výskum rozvíja,⁷ v našom domácom kontexte, v ktorom sú veda a vzdelávanie takisto označované za strategické faktory, zostávajú skôr v rovine politických proklamácií či sociálnych vízií než v rovine socio-kultúrnej reality. Spoločenské postavenie a ohodnotenie nezodpovedá ich významu ani nárokom, ktoré sa na ne deklaratívne kladú. Procesy produkcie poznania a vzdelania, ktoré

⁷ Pozri napríklad: Gibbons, M. et al. *The New Production of Knowledge* (London: Sage, 1994). Aronowitz, S. *The Knowledge Factory. Dismantling the Corporate University and Creating True Higher*; Delanty, G. *Challenging Knowledge. The University in the Knowledge Society* (Buckingham: Open University Press, 2001); Jasanoff, S. (ed.). *States of Knowledge. The Co-production of Science and Social Order* (London and New York: Routledge, 2004); Starbuck, W. H. *The Production of Knowledge. The Challenges of Social Science Research* (Oxford: Oxford University Press, 2006); Whitley, R.; Glaser, J.; Engwall, L. (eds.). *Re-configuring Knowledge Production* (Oxford: Oxford University Press, 2010); Raunig, G. *Factories of Knowledge, Industries of Creativity* (Los Angeles: Semiotext/e/, 2013); Peters, M.A.; Besley, T.; Jandrić, P.; Zhu, X. (eds.). *Knowledge Socialism* (Singapore: Springer, 2020).

sú v kompetencii akademického sektora, tj. akademických inštitúcií základného výskumu a univerzitného vzdelávania, však vo svete i u nás ostatné desaťročia čelia zásadným výzvam na transformáciu do takej miery, že to otriasa ich akademickou identitou.⁸ Ide o sociokultúrnu situáciu, s ktorou sa musia vyrovnávať predovšetkým samotní aktéri v tejto sfére, akademici, či už ako vedeckí alebo univerzitní pracovníci, respektive ako členovia a manažéri akademických inštitúcií a obcí.

V tomto príspevku sa obmedzím na poznámky k trom témam: 1. akademické inštitúcie a ich charakter, 2. akademická práca a jej charakter, 3. akademické hodnotenie inštitúcií a práce.

Akademické inštitúcie

Neoliberálny kapitalizmus je vyvrcholením moderného inštrumentálneho spojenia poznania s technológiou a mocou, ktoré začalo vedeckou revolúciou v dobe F. Bacona a R. Descarta a pokračovalo osvietenstvom, pozitivizmom, industriálnym 19. storočím až po súčasnú informačnú spoločnosť. Namiesto spojenia vedenia s človekom, jeho formovaním a chápaním sveta,

⁸ Kľúčovým politicko-ekonomickým faktorom týchto trendov je globálny neoliberálny kapitalizmus. Pozri napríklad: Slaughter, S.; Leslie, L. *Academic Capitalism* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1997). Slaughter, S.; Rhodes, G. *Academic Capitalism and the New Economy* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2004). Radder, H. (ed.). *The Commodification of Academic Research* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2020). Peters, M.A. *Neoliberalism and After? Education, Social Policy, and the Crisis of Western Capitalism* (New York: Peter Lang, 2011). Busch, L. *Knowledge for Sale* (Cambridge, MA: The MIT Press, 2014); Giroux, H. A., *Neoliberalism's War On Higher Education* (Chicago: Haymarket Books, 2014); Donskis, L.; Sabelis, L.; Kamsteeg, F.; Wels, H. *Academia in Crisis* (Leiden: Brill, 2019).

vedenie ovládol globálny kapitál, ktorý si vytvára špecializované inštitúcie na produkciu a využitie vedenia. Tak ako v ére industriálnej (i pred ňou), aj v dnešnej postindustriálnej ére kapitál dokáže zabezpečiť vysokú efektivitu tak materiálnej, ako aj intelektuálnej (duchovnej) produkcie. Akadémie vied, univerzity i ďalšie mimoakademické subjekty (rezortné a podnikové výskumno-vývojové inštitúty, súkromné či vládne „think-tanky“, edukačné a konzultačné firmy atď.) „zásobujú“ spoločnosť až neprehľadnou „nadprodukciou“ najrozmanitejšieho poznania a vzdelania.

„Klasické“ akademické inštitúcie zostávajú primárnym a najdôležitejším zdrojom poznania a vzdelania. Boli však začlenené do „priemyselného“ kontextu, tj. kontextu strojovej masovej produkcie so všetkými dôsledkami ako jeho čím ďalej tým dôležitejšia zložka, takže aj spoločenské nároky, požiadavky a očakávania voči týmto inštitúciám sa začali odvíjať od tohto konceptu.⁹ Je úplne zrejmé, že produkcia poznania a vzdelania sa s jej prudkým rozvojom od polovice 20. storočia dostala do politicko-ekonomického podružia.¹⁰ Spolu s tým sa začal modifikovať a s nástupom neoliberalizmu koncom 1970-tych

⁹ S konceptom *knowledge industry* ako prvý prišiel rakúsko-americký ekonóm Fritz Machlup (1902–1983) v práci z roku 1962 *The Production and Distribution of Knowledge in the United States* (Princeton: Princeton University Press, 1962). Svoj prístup potom dopracoval v 3-zväzkovom diele *Knowledge* (Princeton: Princeton University Press, 1980–1984).

¹⁰ Tento trend deklaroval ďalší rakúsko-americký teoretik Peter Drucker (1909–2005) vo svojich prácach z rokov 1959 *The Landmarks of Tomorrow* (New York: Harper & Brothers) a 1993 *Post-Capitalist Society* (New York: HarperCollins), v ktorých zaviedol termín „znalostný pracovník“ a poukazyval na to, že „znalosti“ sa stanú hlavnou ekonomickou kategóriou.